

ALMÁSI MIKLÓS

A múlttal terhes jövő

Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történelmi idok szemantikája. Fordította: Hidas Zoltán. Atlantisz Kiadó, 2003. 400 oldal, 2295 Ft

Nagy mánia lett a történelem (és filozófiája), az emlékezés kikerülhetetlensége, tévedése, a "mi történt?" relativitása - egyáltalán a múlt emésztése. Reinhart Koselleck még a nagy divat előtt írta ezt a könyvét, nem a focsapás felé araszol - ezen azt értem, hogy nem a relativizálható múlt irányába -, mégis beletrafál a történelem megfoghatatlanságának jelenségébe. Illetve újra meg újra való átírandóságának paradoxonába. (Itt melleleg Goethe urat idézi, ugyanis ő fogalmazta meg elsőnek, hogy ami a világban történik, azt idoról idore újra kell fogalmazni, másképp látva értelmezni. Ilyen posztmodern sziporkákat is megeresztett az államminiszter úr.) Még pontosabban azt az ellentmondást éli meg, hogy egyfelől megszunik az egységes történelmi idő, másfelől mégis kell valami struktúra, ami rendbe teszi azt, ami elmúlt (mert akinek nincs történelme, az nincs, az barbár...). A két feltevés ellentmond egymásnak, így aztán ez a könyv eleven paradoxon: egyfelől nem történelelfilozófia, másfelől mégis csak történelelfilozófia íródik.

Koselleckben az a jó, hogy akkor tapintott rá erre a témakörre, amikor még senki. Minek következtében nemcsak a történelmi múlt, hanem a jelen és jövő formálhatósága is bekerül finoman szkeptikus elemzésébe. Például úgy, hogy érzi a sajnálatos tény, miszerint a történelmi jövővel kapcsolatos elvárások és a remény egyre távolabb kerülnek egymástól - mit lehet itt tenni? Koselleck nem akarja a posztmodern érvet (nincs jövő) felkapni - mást talál ki. Persze szigorúan szemantikai (és hermeneutikai) szempontból. Röviden: a történelem megértése a tapasztalat és az elváráshorizont között lehetséges, ha egyáltalán. A tételbe sok minden belefér, még a remény rehabilitálása is. Amit persze a könyv nem mond ki ilyen nyíltan, bújócska és játék folyik itt, s talán ettől igazán érdekes.

Apropó szemantika. A könyv két tézis mentén halad. Az egyik az alcímre (a szemantikára) utal - túl a fogalmak magyarázatán és történetén - miszerint a történelmet ugyan csak nyelvileg lehet megragadni, de szavaink kevésnek bizonyulnak az egész (vagy akár csak a részletek) megragadására. Az igazi történés a szavakon, a nyelven túli világban történik, amit aztán - miután megtörtént, elmúlt - mégis meg akarunk ragadni, de ami ismét kicsúszik szavaink köréből. A másik tézis: a történelem alakulása mindig a lehetőségek túltengő halmazából indít, s hogy e halmazból több, vagy kevesebb valósul meg, az az embereken múlik, akik viszont úgy gondolják, ok csinálják az eseményeket. Egy fenét, mondja Koselleck - Hegelre, Nietzsche-re és Karl Löwithre hajazva. A könyv a szemantika és történeti hermeneutika árnyékában született, és ott igazán érdekes, ahol hagyja a fenébe a szemantikát, és a dekonstrukció helyett a történelem rekonstrukciójának lehetőségét keresi.

Amúgy precízen végigmegy a történetfilozófia a historiográfia fogalmain, szerzőin és a vélemények hullámhegyein. Hogy például meddig tartotta magát "a szemtanú beszámolójára" támaszkodó elbeszélés, mint az "igazi történelem" kritériuma, és hol jön be a szakember, a később élő, ám mindent (másképp) tudó történész véleménye, mint strukturáló (beleszóló) elem. És megjelenik a többféle múltmegközelítés lehetőségének kérdésköre is, az úgynevezett perspektivikus múltszemlélet elfogadtatásának fordulata. A posztmodern behozta a teljes történelmi relativizmus álmát, ma már úszhatunk benne, bár néhány mozdíthatatlan tényköteg nem engedi tökéletesen térhódítását (holokauszt, Hitler-raj, Sztálin-kor.)

A történész a múltat kutatja, tapasztalatokra, dokumentumokra támaszkodik, Koselleck meg azt keresi, milyen figyelmen kívül hagyott "dokumentumok" adódnak még a feltárhatatlan múltat illetően. És például az álmokra bukkan, mint kihagyott, figyelmen kívül maradt forrásanyagra. Ugyanis a III. Birodalom elnyomottjainak álmait többen feljegyezték - többek között Margarete Buber-Neumann, aki mind a Gulagot, mind német KZ-et megjárta. Nos, ezek az álmogyűjtemények a dokumentumoknál heurisztikusabb történelmi forrásanyagok: a hétköznapi szorongásairól, az elfojtott gondolatokról, a valóság "filmjeiről" hoznak hírt, azaz a valóság sem akkor, sem később nem dokumentált közegéről, valamint - nehezebben megfejthető módon - a KZ túléléséhez támpontot nyújtó menekítő álmok képeiről. Koselleck könyvének ez a

vizsgálat az egyik legizgalmasabb része, amennyiben tézise szerint az álmok idoben hátra és egyben előre mutató jelek, ezért kiemelten revelatív forrásértékkel rendelkeznek. Az egyik álom például azt meséli el, hogy az orvos könyvvel a kezében elalszik, és álmában azt látja, hogy a falak eltűnnek a szobája körül, de nemcsak az a szobája fal nélküli, hanem a városban mindenki falak nélküli szobákban éli életét. Koselleck csak a magánélet, az intim szféra fasiszta szétbombázásának tényét olvassa ki az álomból, s mint mondja, ennyiben az álom a Hitler-korszak köznapi rettegésének egyik legjobb történelmi dokumentuma. De szerintem benne van egy sajátos jövőkép is, a háború végének filmje, mikor már tényleg nincsenek falak, csak szétbombázott terep, a szomszéd ücsörög vackain a hatodik utca harmadik emeletén. A ketto - a jelenkritikai és a jövőt idéző álom - összefügg, az álom nem jósol ugyan, de sejteti a jövőt.

Mert Koselleck a jövő topológiai elhelyezésével bajlódik. Szerinte ugyanis nemcsak múlttól szóló történelem van, hanem a jelen is történelem, sőt a jövő is az - a remény, az álom, az elvárás, sőt a csinálhatóság különböző szintjein. Régi kérdés: lehet-e a történelmet csinálni? Válasza egyértelmű: nem lehet, legalábbis nem egyedi módon, a történelem csinálódik az emberek révén, persze mindig valami más lesz az eredmény, mint amit a csinálók (szenvedők, condottierik, kancellárok) akartak. És mégis, mondja Koselleck, a jövő nem zárható ki a történelmi gondolkozásból (bár a jövőkonstrukció, a jövő mint történelem, az utópia - mindez többnyire marhaság és terrorisztikus vállalkozás). A jövő ugyanakkor (a vágyak, az álmok, az emberi létperspektíva révén) mégiscsak témája a tudatnak.

Rejtzöködő történeletfilozófia Koselleck műve. Miszerint nincs egységes történelem (Nagy Elbeszélés) - ám mégis kell, hogy legyen valami történelem-filozófia-féle. Írása e két pólus között ingázik, s közben a posztmodernnel vitázik, amitől az a tekintete messzebbre látó, kikerüli a filozófiai cinizmust. Koselleck a relativizmus elleni vitában rokon azokkal a szerzőkkel - Odo Marquard-ral, vagy mesterével Karl Löwith-tel, Feyerabenddel, Rudolf Bultmann-nal, netán a történelmi hermeneutika és tapasztalatelemzés révén Gadamerrel - akik a történelem igazi rehabilitációját keresik a történelem dekonstrukcióján túl. S úgy tunik az Atlantisz Kiadó és Miklós Tamás, a sorozat és kötet szerkesztője e kör műveinek közreadásával - az említett

szerezok ugyanis e kiadónál jelentek meg - akarja dokumentálni, hogy nem csak a dekonstrukció és a történelmet végletesen relativizáló trend létezik. Van másik.